

Makedonski radnički i nacionalnorevolucionarni pokret u vreme Treće zemaljske konferencije KPJ i Kosta Novaković

IVAN KATARDŽIEV
Institut za nacionalna istorija Skopje, SFRJ

Ime Koste Novakovića tesno je povezano sa prvim koracima makedonskog radničkog i komunističkog pokreta kao dela jugoslovenskog pokreta u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Više je nego sigurno da se proučavanje razvitka i delatnosti KPJ u Makedoniji na početku dvadesetih godina ovoga veka i naročito u periodu 1922—1925. godine ne može izdvojiti iz proučavanja uloge i mesta Koste Novakovića u razvitku pokreta, od njegovog ličnog zalaganja u definiranju, afirmaciji i primeni politike pridobijanja radnih masa makedonskog naroda i narodnosti u ovom delu Makedonije za ostvarivanje politike Partije.

Na žalost, i pored ovog saznanja savremena makedonska istoriografija, uostalom i istoriografija u drugim delovima SFRJ, nije se mnogo bavila ličnošću i delom Koste Novakovića da bi se sagledala celina njegovog doprinosa razvitku makedonskog radničkog i komunističkog pokreta u okviru KPJ, odnosno upoznavanju i afirmaciji nacionalnorevolucionarnih stremljenja makedonskog naroda u široj jugoslovenskoj sredini, za njihovo prihvatanje kao dela revolucionarnog programa jugoslovenskoga radničkog i komunističkog pokreta i revolucionarnog pokreta jugoslovenskih naroda i narodnosti pod rukovodstvom KPJ za rešavanje nacionalnog pitanja i stvaranje nove jugoslovenske zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti.

Interes za ličnost Koste Novakovića u Makedoniji manje-više povezan je sa pisanjem i objavljivanjem brošure »Makedonija Makedoncima! Zemlja seljacima!«. ¹ U povodu četrdesetogodišnjice osnivanja KPJ Dančo Zografski je objavio članak o toj brošuri. ² Međutim, za objektivno

¹ K. Novaković, Makedonija Makedoncima! Zemlja seljacima! Agitaciona biblioteka, sv. 2, Nezavisne radničke partije Jugoslavije. Izdanje Centralnog odbora NRPJ. Akciona štamparija Vlaković, Beograd 1924; o K. Novakoviću usp. I. Katardžiev, Makedonsko nacionalno pitanje 1919—1930, Zagreb—Ljubljana 1983, str. 39, 141, 186, 187, 188, 202, 203, 205, 214, 215, 380, 381, 444, 457.

² Dančo Zografski, Pojava i značenje na brošurata »Makedonija Makedoncima! Zemlja zemljoradnicima!«, Glasnik na Institutot za nacionalna istorija (Glasnik INI), 1/1959, 57—76. U produžetku u istom broju Glasnika štampana je na srpskom jeziku i sama brošura; usp. i K. Novaković, Makedonija Makedoncima, n. dj., Čačak 1966 (pogovor D. Zografski s autobiografijom i bibliografijom, priredila Ubavka Vujošević).

sagledavanje uloge Koste Novakovića u nacionalnom i radničkom pokretu u Vardarskoj Makedoniji i u celini makedonskoga nacionalnorevolucionarnog pokreta, potrebno je mnogo šire istraživanje Novakovićeve delatnosti. Njegov interes i aktivnost ne počinju i ne završavaju se samo pisanjem pomenute brošure. Naprotiv, u pitanju je šire angažovana revolucionarna ličnost. Kosta Novaković je, koliko je za sada poznato, počinjući od 1920. godine kada je na izborima za Konstituantu kandidovan i izabran za narodnog poslanika na listi KPJ za Skopski okrug, pa do osude i zatim u emigraciji manje-više stalno prisutan u makedonskoj problematici. Takvo njegovo prisustvo zahteva afirmaciju i ocenu. S druge strane, više je nego potrebno za objektivnu procenu Novakovićeve stavove o makedonskom nacionalnom pitanju iznete u pomenutoj brošuri — odnosno stavove CK KPJ jer ta brošura pre svega izlaže, objašnjava i afirmiše stavove Treće konferencije KPJ (1—4. januara 1924. godine) o makedonskom nacionalnom pitanju — dovesti u kontekst sa stavovima Kominterne, konkretno njezine balkanske filijale Balkanske komunističke federacije (BKF) čija je sekcija bila KPJ i čije su odluke bile obavezne za sve članice. I najzad, za potpunije sagledavanje Novakovićeve stavova apsolutno je potrebno imati u vidu programske ciljeve makedonskog nacionalnorevolucionarnog i komunističkog pokreta uopšte i naročito u vardarskom delu Makedonije.

U celini se čini da je za celovitije ocenjivanje ličnosti Koste Novakovića, što se tiče makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta, nužno odgovoriti na ova pitanja u kontekstu odnosa pomenutih faktora:

- odnos prema makedonskom nacionalnom identitetu;
- odnos prema istorijskim (tradicionalnim) snagama makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta;
- pitanje nosioca savremene borbe makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta;
- pitanje oslobođenja i oblik organizacije ujedinjene Makedonije;
- tretman makedonskog problema u celini.

Sva su ta pitanja funkcionalno povezana i sva manje-više izvire iz osnovnog pitanja o nacionalnom identitetu makedonskog naroda.

Da to pitanje nije bilo sporno, da su minule borbe makedonskog naroda bile prihvaćene kao borbe samostalne makedonske nacije na Balkanu za nacionalno i državno konstituisanje sigurno je da bi sva ostala pitanja i odgovori na njih imala drukčije karakteristike.

Ovako je stvorena dilema koja je bila izvor velikih idejnih i političkih problema među komunistima u jednoj partiji, među komunističkim partijama na Balkanu, i između njih i Komunističke internacionale.

Odnos balkanskih komunističkih partija prema makedonskom nacionalnom identitetu u periodu 1920—1930. godine generalno govoreći evoluirao je od partije do partije u zavisnosti od stupnja poznavanja borbene tradicije makedonskog naroda, njegovih stremljenja, spremnosti na borbu za ostvarenja tih stremljenja, organizovanosti subjektivnih (političkih) snaga makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta, definiranja njegovih programskih ciljeva, menjanja odnosa u krugovima Kominterne

prema nacionalnom identitetu makedonskog naroda, odnosno prihvatanja postojanja samostalne makedonske nacije na Balkanu itd.

Posle prvog svetskog rata komunisti balkanskih zemalja, u tome nema dileme, smatrali su da je Makedonija manje-više naseljena raznoraznim narodima, koji žive u susednim zemljama, odnosno da predstavlja mozaik beznačajno isprepletenih nacija, zbog čega je nemoguće njezino priključivanje bilo kojoj balkanskoj državi jer bi to značilo nepravdu, nacionalno ugnjetavanje za ostale njezine nacije. Međutim, to je kada se generalno govorilo o stanovništvu u Makedoniji. Razlike su se pojavljivale čim se prelazilo sa opšteg na konkretan teren, tj. kada se postavilo pitanje koji je narod više zastupljen u Makedoniji. Bugarski komunisti smatrali su da je većina stanovništva bugarska. Zbog toga su pitanje autonomije Makedonije i njezinog asociranja budućoj Balkanskoj federaciji posmatrali kao rešavanje bugarskog nacionalnog pitanja. Takav odnos Bugarske komunističke partije dobijao je i sasvim konkretne izraze što je dovelo, naročito na početku delovanja Balkanske komunističke federacije, do teških sukoba u toj organizaciji.

Najtipičniji su primer sukobi na Četvrtoj i Petoj konferenciji BKF.

Prema onome što je izneseno u diskusiji Koste Novakovića na Drugoj zemaljskoj konferenciji KPJ u pitanju je bilo nastojanje bugarskih delegata da dobiju pravo da se brinu o organizaciji propagandnog rada u vardarskom delu Makedonije. Povod za to je bilo javno negiranje sposobnosti KPJ da organizuje i predvodi borbu masa u tom delu zemlje. Diskusija i odluka Pete konferencije BKF da promeni rezoluciju svoje Četvrte konferencije, čiji je praktični rezultat u odnosu na KPJ bio omogućavanje drugim partijama (bugarskoj) da se mešaju u njen unutrašnji rad, da organizuju propagandni rad u vardarskom delu Makedonije, jasno izražavaju pozicije pojedinih partija prema makedonskom nacionalnom identitetu.

Pozicija KPJ najbolje je izražena u diskusiji Koste Novakovića na Drugoj konferenciji KPJ i u potpisanom izveštaju.

Naime, odnos Koste Novakovića prema makedonskom nacionalnom identitetu u tom periodu bio je već definiran njegovim tezama podnetim na Prvoj zemaljskoj konferenciji KPJ. Tu, između ostalog, on piše: »U Makedoniji, koju naseljavaju velikom većinom nesrbijanski elementi, tri naroda mržnjom, nepoverenjem i neprijateljstvom prema srpskoj vlasti ispunjena, problem je mnogo nerešljiviji. Zadatak KPJ je da ističući princip samoopredeljenja naroda, u zajedničkoj akciji sa Komunističkom partijom Bugarske, povрати mase siromašnog makedonskog stanovništva komunizmu pod zastavom Balkanske komunističke federacije, povede ih ka konačnom oslobođenju, nacionalnom, ekonomskom i političkom u jednoj Balkanskoj federativnoj radničkoj i seljačkoj sovjetskoj republici.«³

Iako je Makedonci smatrao Bugarima, diskusiju je na Petoj konferenciji BKF doživio izrazito dramatično. »Na takvu sramotu nisam smeo da

³ Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije (ACK SKJ), Beograd, F. KI 1922/16—9. Politička situacija u Jugoslaviji i zadaci Komunističke partije Jugoslavije. Predlog teza druga Stanića.

pristanem«, ističe u svojoj diskusiji na Drugoj zemaljskoj konferenciji KPJ 1923. god. Odbijajući prihvatiti da se organizovanje propagandnog rada praktično prepusti Bugarskoj komunističkoj partiji »jer je KPJ ako ne drugo bila sposobna da bar organizuje propagandni rad u Makedoniji, i to daleko bolje nego li partija van zemlje«, on kaže kako se zalagao da se »utvrde granični punktovi za veze sa bugarskom partijom radi dobijanja i prenosa literature i sve drugo«. »Mi treba da se borimo protiv belog terora. Što se tiče stavova BKF o makedonskom pitanju mi se slažemo sa odlukom drugova. Ja smatram Bugarsku kao domen balkanske politike« — nastaviće svoje izlaganje Novaković. »Što se tiče zajedničke borbe protiv belog terora Makedoniju smatram kao bazu. Međutim ako se pusti propaganda s jedne i s druge strane, onda se kod tih ljudi koji danas ne znaju što i kako treba da rade vrlo lako može stvoriti situacija [...]«.⁴

Za razliku od oštih reakcija KPJ u povodu navedenih odluka BKF, BKP će ih posebno podržati u pitijskoj formi.

»Bugarska komunistička partija svim silama podržaće borbu za autonomiju i nezavisnost naroda koji naseljavaju Makedoniju, Trakiju, Dobrudžu i sve druge balkanske oblasti koje se nalaze pod nacionalnim ugnjetavanjem i u kojima rastuće nezadovoljstvo radnih masa je rezultat politike terora, kulturnog i nacionalnog obespravljavanja i eksploatacije od strane vladajuće buržoazije.«⁵

Prve vidljive promene u tretmanu makedonskoga nacionalnog identiteta počele da se primećuju u toku 1923. godine.

Danas je manje-više poznato da u istoriji makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta 1923. godina ima značajno mesto.

⁴ CK SKJ, F. KI 1923/29 I. Zapisnik Druge zemaljske konferencije održane od 9. do 12. V 1923. godine. Misao u zapisniku nije završena. Pored ove Novakovićeve diskusije postoji i pismo i izveštaj o toj problematici. U pismu koje je napisao 13. II 1923. u Beču, Novaković, između ostalog, kaže: »Mi koji smo najoštrije kritikovali greške naše Partije, ipak smatramo da Partija može da vrši mnoge od svojih zadataka i rekli smo da je sramota za predstavnike i vođe jedne Partije reći da Partija nije u stanju da vrši rasturanje literature i propagandističkih spisa. Time takvi predstavnici priznaju u stvari svoju krajnju nesposobnost, a nimalo ne mogu negirati fakat da postoje i snage i volja i energija da te poslove vrše. Pored toga mi smo bili u stanju da tvrdimo da su baš u Makedoniji naše organizacije postavljene u tolikoj meri na noge da mogu uspešno vršiti ovaj posao.

Što se tiče organizovanja rasturanja propagande, mi smo naročito potkrepljivali rešenja prošle IV konferencije: da se vrši uzajamna pomoć u literaturi (u stranoj i domaćoj) i naglasili da je na primer makedonskom življu potrebna i knjiga na bugarskom kao i na srpskom jeziku. Za organizovanje prebacivanja literature predložili smo da se stvori veza sa bugarskom partijom na više mesta i da naši ljudi prihvataju potrebnu literaturu, a naše organizacije i poverenici rasturaju po celoj teritoriji. Mi se čudimo kako je uopšte oko ovoga moglo doći do spora. Je li potrebno naglašavati našu dužnost da komunistički radimo u Makedoniji kao i u svim ostalim oblastima. Posmatrano sa gledišta oporavljanja našeg pokreta i njegovog snaženja naša komunistička akcija u Makedoniji znači mnogo. Makedonija je davala našoj Partiji jednu znatnu snagu a naša Partija sa svoje strane pojačavala je kod makedonskog stanovništva njegovu otpornu snagu protiv režima i revolucionisala njegov duh za najsmelije akcije. Odvojiti od Partije taj deo snage znači osakatiti Partiju i odložiti njeno oporavljanje za duže vreme« [...].

⁵ CK SKJ, F. KI 1923/7; Bugarska komunistička partija u rezoluciji i rešenju, tom II, Sofija 1957, str. 299.

To rešenje objavljeno je u organu BKP (t.s.) *Rabotnički vesnik*, 29. I 1922. god.

U toj godini VMRO Todora Aleksandrova, učešćem u puču protiv vlade Aleksandra Stamboliskog u Bugarskoj (9. VI 1923) i zatim u ugušivanju septembarskog ustanka BKP, nameće se kao odlučan faktor u makedonskom nacionalnom pokretu i šire na Balkanu. Kominternu ga je prihvatila i tretira ga kao legitimnog predstavnika makedonskog naroda u sva tri dela Makedonije. U toj godini CK BKP raspušta svoju organizaciju »Emigrantski komunistički savez«, da bi pridobio, uz ostalo, i poverenje Todora Aleksandrova. U toj istoj godini neki komunistički krugovi iz makedonske emigracije u Bugarskoj, kao Ivan Klinčarov, istaknuti makedonski publicist, zahtevaju da se stvori Makedonska revolucionarna komunistička partija, sekcija BKF.⁶

Na početku 1923. godine dolazi do sukoba između Oblasnog sekretarijata NRPJ u Skoplju i Centralnog odbora NRPJ. Povod je, koliko je za sada poznato, kandidatska lista OS NRPJ u Skoplju sa Dušanom Cekićem na čelu, a verovatno i u Bitolju sa Ratkom Žunićem na čelu, koje Centralni odbor nije prihvatio.⁷ To je imalo odraza i na osnivanje i rad mesne organizacije NRPJ u Skopju.

Ono što je za ovaj naš rad posebno značajno jest početak, 31. maja 1923. godine, široke demokratske diskusije u redovima KPJ o nacionalnom pitanju, radi definisanja politike Partije o tom ključnom problemu jugoslovenske zajednice.

U toj diskusiji makedonskom nacionalnom pitanju, i sa gledišta nacionalnog identiteta makedonskog naroda i sa gledišta buduće državne organizacije, posvećeno je prilično mesta.

Posebno privlače pažnju ona mišljenja koja makedonskom narodu prilaze kao samostalnom nacionalnom subjektu. To su mišljenja Dragutina Gustinčića, Augusta Cesarca, Ante Cilige i rezolucija Pokrajinskog saveta KPJ za Sloveniju od 23. jula 1923. godine. U njoj se, između ostalog, kaže: »[...] Sasvim konkretno moramo da tražimo samostalnost za Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Makedoniju i Crnu Goru u okvirima Dunavsko-balkanske federacije. Danas se ova četiri plemena osećaju kao samostalne nacije (Srba, Hrvata, Slovenaca i Makedonaca) i za nas mora da bude merodavna ta njihova uverenost, a *psihološki spor* jesmo li samo jedna ili četiri nacije da prepustimo malograđanskim profesorima i politikantima.«⁸

Ne ulazeći u karakter i u specifičnost diskusije o nacionalnom pitanju i posebno o makedonskom nacionalnom pitanju u redovima KPJ, ipak treba istaći da je ta diskusija što se makedonskog problema tiče pomogla da se on afirmiše u ondašnjim jugoslovenskim prilikama i posebno u partijskim i drugim progresivnim sredinama. Time su bili stvoreni preduslovi — utoliko pre što je politika režima za ubrzanu denacionalizaciju i asimilaciju makedonskog naroda, politika presije i represalija i tako problem činila aktuelnim — za bolje i suštinsko upoznavanje celog pitanja.

⁶ I. V. Klinčarov, *Rabotnik stolar Vasil Glavinov 1869—1929*, Sofija 1931, str. 3.

⁷ Vidi o tome, »Naša kandidatska lista za okrug Skopljanski« i »Jedan demanti«, *Radnička Zora*, god. I, br. 2, Skoplje 11. III 1923, str. 2.

⁸ Građa Kominterne, B (3, 1923, XXXIII) 1039—1099, Zgodovinski arhiv CK ZKS, Ljubljana. Original Rezolucije na nemačkom je jeziku.

Najzad, kao rezultat svega toga u decembru 1923. godine održana je Šesta konferencija BKF na kojoj je doneta rezolucija »O budućnosti Makedonije«. Ta konferencija, koju svakako treba posmatrati kao kariku u stvaranju uslova za dogovor sa organizacijom Todora Aleksandrova, isto tako čini korak napred što se tiče narodnog i nacionalnog tretiranja makedonskog naroda.

Na toj konferenciji Vasil Kolarov, važna ličnost Kominterne i BKF, podneo je referat u kome nabacuje tezu da su, s obzirom na međunarodnu važnost makedonskog pitanja »Bugari, Turci, Grci, Albanci, isto mogu tvrditi i za Srbe, saglasni da formiraju posebnu novu naciju koja će imati svoju teritoriju i biće nezavisna od svake tuđe sile.⁹ Iako u maglovitom obliku ideja da je makedonski narod mešavina susednih naroda koja je na putu pretvaranja u poseban nacionalni subjektivitet pretočena je i u Rezoluciju o »Budućnosti Makedonije i Trakije« Šeste konferencije. U njoj nalaze mesto pojmovi »makedonski narod«, koji je u prošlosti stavljen u takva iskušenja da nikada više neće imati želje da se podredi uticaju svojih »prijatelja i zaštitnika« ili »nacionalne aspiracije« koje su ojačali ratovi 1912—1913. i 1915—1918, završeni deobom i ekonomskim rušenjem Makedonije, zajedno sa novim političkim ropstvom.¹⁰ U toku vremena upotreba pojma »makedonski narod« dobija pravo građanstva dok još nije bilo prihvaćeno samostalno postojanje makedonske nacije.

Ta rezolucija ima svoj značaj i za istoriju KPJ. Ona je, uz neznatna stil-ska doterivanja, prihvaćena i kao rezolucija KPJ na Trećoj zemaljskoj konferenciji. Zapravo, ta rezolucija označava za KPJ početak istinskog marksističkog približavanja i prihvatanja makedonskoga nacionalnog identiteta, odnosno posebne makedonske slovenske nacije na Balkanu. Kulminacija svega što se zbivalo u toku 1923. godine oko makedonskog problema je privođenje kraju pregovora između predstavnika Todora Aleksandrova i Kominterne i potpisivanje dokumenata o obnavljanju jedinstva u redovima VMRO na novoj osnovi čija je suština saradnja sa naprednim klasnim i nacionalnorevolucionarnim pokretima u zemlji, na Balkanu i šire. Najznačajniji od svih tih dokumenata je Majski manifest od 6. maja 1914. godine. To je dokument, zapravo nacionalno-politički program, sa dalekosežnim istorijskim uticajem. On će postati izvor idejnih i političkih osnova makedonskih progresivnih snaga i naročito komunista za mobilizaciju makedonskog naroda protiv nacionalnog ugnjetavanja na Balkanu, odnosno u borbi protiv fašističkih osvajača u toku drugoga svetskog rata za oslobođenje i državno konstituisanje Makedonije. Njegove ideje naći će mesta u Manifestu Glavnog štaba NOV u ovom delu Makedonije i u borbenim zahtevima makedonskog naroda iz egejskog i pirinskog dela Makedonije u toku narodnooslobodilačke borbe.

U Majskom manifestu, između ostalog, kaže se i ovo:

Makedonija je »danas ponovo porobljena i podeljena između triju balkanskih država: Srbije, Grčke i Bugarske. Ni jedna od vlada balkanskih

⁹ Ivan Katarđiev, *Vreme na zreenje*, I, Kultura, Skopje 1977, str. 342.

¹⁰ Isto, str. 348.

država ne misli na oslobođenje i ujedinjenje raskinutih delova Makedonije; ni jedna od njih ne misli i ne radi na samoopredeljenju makedonskog naroda u samostalnu političku jedinicu; ni jedna od njih neće da da porobljenim Makedoncima prava predviđena u dogovorima koji im osiguravaju kulturni razvitak kao nacionalnoj manjini [...]. Politika svih balkanskih vlada je neprijateljska prema slobodi i samostalnom političkom postojanju Makedonije i da će se ona [tj. VMRO, nap. I. K.] najodlučnije svim sredstvima revolucionarne borbe boriti protiv njihove osvajačke politike prema Makedoniji i makedonskom narodu.¹¹

Kada govorimo o diskusiji u Partiji u toku 1923. godine i o mišljenjima diskutantata o makedonskom nacionalnom identitetu za našu temu je značajno istaći stanovište Koste Novakovića i makedonskih komunista.

Uzimajući reč u diskusiji, Novaković nije smatrao potrebnim da se posebno zadržava na karakteristikama makedonskoga nacionalnog subjektiviteta. U svom članku »Naše posmatranje nacionalnog pitanja«,¹² pristupio je problemu principijelno u smislu tada važećih doktrina marksističke misli. Njegovo stanovište je »internacionalno oslobođenje« proleterijata kome treba podrediti »interese proleTERSKE borbe u jednoj zemlji«.

Posmatrajući u tom kontekstu mesto »nacionalne borbe«, on posebno insistira na »pomaganju seljačkog pokreta u nazadnim zemljama protiv feudalizma. Mora se pre svega težiti tome da se seljačkom pokretu da što je moguće više revolucionarni karakter«.

Izjednačavajući nacionalno sa seljačkim pitanjem, Novaković ističe da je pomaganje nacionalnog pokreta od proleTERSKE partije uvek »podređeno interesima sadašnjosti i budućnosti proleterijata« [...]. »Revolucionarne partije su dužne da revolucionarni pokret u kolonijama i zaostalim zemljama pomažu samo u tom cilju, da bi u svim zaostalim zemljama grupisale sastavne delove budućih proleTERSkih partija [...] za zadatke protiv buržoasko-demokratskog pravca u okviru sopstvene nacije.«

To Novakovićevo stanovište naći će mesto i u njegovim posmatranjima makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta. To će doći do izražaja u njegovoj polemici sa Simom Markovićem o povezivanju pitanja ujedinjenja Makedonije sa pobedom socijalističke revolucije u Evropi.

U povodu toga Novaković predbacuje Markoviću da konkretnu borbu makedonskog naroda za oslobođenje čini »neaktuelnom, izlišnom«. Ističe da takav pristup ne vodi računa »o ponovnom buđenju masa u Makedoniji, da ne posmatra nacionalno pitanje u procesu borbe, mada se u njemu nalazi najveća šansa da se dođe u dodir sa širokim narodnim masama, da se stave pod uticaj, one mase grada i sela koje najviše osećaju nacionalno ugnjetavanje«.¹³

¹¹ Dokumenti za borbu na makedonskiot narod za samostojnost i za nacionalna država. Univerzitet Kiril i Metodi. Tom Vtori. Od krajot na Prvata svetska vojna do sozdavanjeto na nacionalna država. Skopje 1981, str. 90—91.

¹² *Radnik-Delavec*, Beograd, 25. X 1923.

¹³ *Kosta Novaković*, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Autonomija ili federacija. *Radnik-Delavec*, 1. X 1923.

Kao što se vidi, Novaković u svojoj diskusiji izbegava pitanje nacionalnog identiteta makedonskog naroda. Zbog čega? Danas je teško odgovoriti na to pitanje. Od svih vodećih komunista KPJ Novaković je najbolje poznao makedonski problem. Nije moguće da nije poznao strepnje i stremljenja makedonskog naroda. Nije moguće da nije znao, bar u opštim crtama, da se u Beču i Moskvi vode razgovori o saradnji sa VMRO-om. Više je nego sigurno, ako ne drugo a ono da je bio dobro poznao poglede makedonskih komunista o makedonskom nacionalnom identitetu. Istina, makedonski komunisti, sa retkim izuzecima, ne uzimaju učešća u partijskoj diskusiji o nacionalnom pitanju. Tvrdi se da je to učinjeno iz razloga bezbednosti i jer se smatralo da su izneta gledanja levičara u redovima Partije o makedonskom pitanju ispravna i da zadovoljavaju.¹⁴

Međutim, kakvi su u suštini bili pogledi makedonskih komunista u Vardarskoj Makedoniji na makedonsko nacionalno pitanje najbolje se može videti iz nesporazuma koji nastaje u drugoj polovini 1924. i 1925. godine između Oblasnog komiteta KPJ za Makedoniju i CK KPJ u povodu inicijative za sprovođenje u delo rezultata bečkih dogovora o obnavljanju makedonskoga nacionalnorevolucionarnog pokreta na novim osnovama. Kao što je poznato CK KPJ u svom pismu od 16. marta 1925. godine najoštrije osuđuje angažovanje komunista oko osnivanja nove organizacije.

Osnovni sadržaj toga pisma je ovaj: Partija i dalje stoji na svojoj odluci od 1924. godine koja je pismeno saopštena Oblasnom sekretarijatu u Skoplju kako ne može da se angažuje na stvaranju nikakve nacionalne partije u Makedoniji.

Osuđuje učešće onih članova Partije koji i pored te odluke učestvuju u osnivanju nacionalne boljševičke organizacije u Makedoniji.

Centralni komitet Partije poziva sve članove Partije koji su se u bilo kojoj formi angažovali na stvaranju federalističkih organizacija da napuste dalji rad u tom pravcu i da ostanu verni Partiji, u suprotnom biće odmah isključeni iz Partije.

CK poziva Oblasni sekretarijat da još energičnije radi na političkoj i taktičkoj liniji Partije jačajući postojeće partijske i sindikalne organizacije i da stvara nove u celoj Makedoniji.

CK nalaže Oblasnom sekretarijatu da se sa tim cirkularom odmah upoznaju sve partijske organizacije, da se o tome povede diskusija i rezultati diskusije prenesu CK-u. Isto tako da se sa tom odlukom upoznaju i oni članovi Partije koji su se angažovali na stvaranju pomenute organizacije, da se od njih zatraže jasne i nedvosmislene izjave hoće li se potčiniti odluci CK ili neće, i da se sa tim upozna CK. U pismu se zahteva da se sve to uradi do 25. marta, tj. u roku od 9 dana!¹⁵

I pored oštrine pisma dokumentacija ne daje osnov za zaključak da je ono u zahtevanom smislu i bilo sprovedeno. Naprotiv, sve govori da je

¹⁴ Todor T. Zografski i Dimče A. Zografski, KPJ i VMRO (Obedineta) vo Vardarska Makedonija vo periodot 1920—1930, Skopje, INI, 1974, str. 95.

¹⁵ CK SKJ, Beograd, F. KI 1925/72/6—27. Pismo CK KPJ OS Skoplje br. 3 od 16. III 1925, vidi I. Katardžiev, Vreme na zreenje, n. dj., str. 403—406.

to pismo izazvalo diskusije i nezadovoljstvo koje je podstaklo zahtevanje intervencije Kominterne odnosno Egzekutive Balkanske komunističke federacije da se spor raščisti i otvori prostor za obnavljanje makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta u njegovom tradicionalnom vidu. Danas je sasvim izvesno da je u povodu toga u jesen 1925. godine održana Oblasna konferencija KPJ za Makedoniju. Na toj konferenciji, između ostalog, doneta je »Rezolucija o radu na obnovi Makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta«.¹⁸

Ta je Rezolucija vanredno značajan dokument, uz ostalo, i za upoznavanje pogleda makedonskih komunista na makedonski nacionalni subjektivitet. U njoj se oštro zamera odnosu CK KPJ prema makedonskom nacionalnorevolucionarnom pokretu, optužujući ga da je svojim ponašanjem doprineo da se u partijskoj organizaciji pojave frakcijske borbe.

Uz ostalo, o tim se pitanjima u navedenoj rezoluciji kaže:

»Oblasna konferencija jednoglasno konstatuje da o radu na obnovi makedonskog nacionalno-revolucionarnog pokreta još uvek postoje nejasnoće, neshvatanje i nesporazumi kao i da se prave odstupanja od partijske linije zbog celog niza grešaka koje su:

1. Posle Treće partijske konferencije i naročito o makedonskom pitanju CK Partije se ograničio samo na propagandu i agitaciju. O makedonskom pitanju nije izradio organizaciona uputstva za sprovođenje taktike jedinstvenog fronta prema makedonskim nacionalno-revolucionarnim organizacijama.
2. Kada je Prezidijum BKF u jesen 1924. godine izradio opširna i detaljna uputstva o odlučnom pomaganju VMRO, na njenom ujedinjenju sa ostalim organizacijama na bazi Manifesta od 6 maja 1924 godine pod rukovodstvom partijske organizacije u tim organizacijama, CK KPJ ne samo što ta uputstva nije konkretizovao u cilju njihove primene u srpskom delu Makedonije nego ih uopšte nije saopštio niti mesnim organizacijama a ni Oblasnom sekretarijatu za Makedoniju.
3. Nije onda čudo da su se već na prvoj konferenciji makedonskih drugova po tom pitanju ispoljila izvesna pogrešna shvatanja i da je među njima došlo do oštih sukoba, opšte zabune, pa čak i do opasnosti unutrašnjeg rascepa.
4. Jedni su drugovi zastupali gledište da se jedino KPJ iskreno bori za nacionalno i socijalno oslobođenje Makedonaca, da bismo ubili veru u njenu sposobnost da osvoji mase kada bi pored nje stvorili neke druge organizacije, da KP ne može sa obnavljanjem VMRO-a da sebi privuče socijalno i nacionalno nezadovoljne u Makedoniji i da zbog toga ona uopšte nema potrebe da stvara nove nacionalno-revolucionarne organizacije dok stare uopšte ne postoje više.

To je gledište iz osnova pogrešno, jer kada komunisti primenjuju tu taktiku jedinstvenog fronta na nekomunističke organizacije onda to ne znači da su one izgubile veru u sposobnost KP da osvoji mase, nego

¹⁸ Arhiv na Makedonskata Akademija na Naukite i Umetnostite, F. Kočo Racin, a. c. VII.

naprotiv baš zato da bi se KP što tešnje povezala s tim masama, ona sprovodi taktiku jedinstvenog fronta prema organizacijama koje na te mase vrše svoj uticaj pa pod svojim rukovodstvom stvara nepartijske organizacije u cilju proširenja svog uticaja. KP može u svojim redovima da okupi samo avangardu proletarijata i svesnih seljaka koji usvajaju komunistički program, dok međutim svi oni nacionalno nezadovoljni elementi koji taj program u celini ne usvajaju, ili usvajaju nacionalni deo tog programa koji je istovetan sa Manifestom od 6 maja, mogu da se okupe oko nacionalno-revolucionarnih organizacija, zbog toga nije tačno gledište da KP može i bez obnavljanja tih organizacija privući k sebi nacionalno nezadovoljne mase u Makedoniji.

Tako isto je pogrešno i shvatanje koje zastupa druga grupa drugova da nacionalno-revolucionarne organizacije se stvaraju da po njihovom mišljenju treba imati jedan stvarno krajnje levi nacionalno-boljševički karakter i poklapati se sa organizacijom partije u Makedoniji. Zbog takvog shvatanja ti su drugovi smatrali da treba stvoriti organizacije koje bi bile stvarno po tom svom karakteru nove organizacije pa ih zato nazivaju nacionalno-boljševičkim.

Međutim u Makedoniji nema nikakve potrebe da se stvaraju neke nacionalno-revolucionarne organizacije jer u stvari one postoje. Tačno je da se u srpskom delu Makedonije stvaraju nacionalno-revolucionarne organizacije koje u toku strahovitog progona i međusobnih borbi nalaze se u organizacionom raspadanju. U makedonskom narodu postoji živa tradicija dugogodišnjih revolucionarnih borbi kao i elementi koji su u tim organizacijama radili i mogu [da posluže] njihovom obnavljanju. Zbog toga neće se stvarati nikakve nove revolucionarne boljševičke organizacije, već se pored postojećih partijskih organizacija ima da na bazi te revolucionarne tradicije i sa elementima koji su u tim organizacijama radili da obнове stare organizacije.«

Dalje se u tekstu kritikuje rad onih članova Partije koji su radeći na nacionalnorevolucionarnoj problematici dali partijskim organizacijama dvostruki karakter: da u isto vreme budu partijske i nacionalnorevolucionarne. »Tim svojim radom oni su izbrisali liniju razgraničenja između Partije i nacionalno-revolucionarnih organizacija, što je stvorilo utisak da oni svojim radom rade na likvidaciji Komunističke partije i na njenom pretvaranju u novu nacionalno boljševičku partiju.«

Podvrgnuti su kritici i oni komunisti koji su smatrali da rad na obnovi nacionalnorevolucionarnih organizacija u principu slabi partijsku organizaciju.

U Rezoluciji se posebno kritikuje pismo CK KPJ od 16. III 1925. god. i kaže se:

»Ideološka kriza koja je sledila međusobne borbe tih pogrešnih gledišta, nastala u našim organizacijama u Makedoniji, još je više produbljena cirkularom Oblasnom Sekretarijatu za Makedoniju od 16. III 1925. god. i pismom CK makedonskim organizacijama. Mesto da je CK Partije preko partijskih frakcija na osnovu uputstva Prezidijuma BKF stalno rukovodio radom na obnavljanju VMRO-a u Jugoslaviji pazeći da se u tom radu ne skreće s određene linije ni na jednu ni na drugu stranu, on je

od drugova koji su i ako zbog pomanjkanja uputstva rukovodstva ne sasvim dosledno ali u osnovi pravilno sprovodili komunističku liniju, zatražio da taj svoj rad prekinu i zapretio im isključenjem iz Partije, a solidarisao se sa pogrešnim gledištima drugog dela makedonskih drugova, te se je kriza još više produbila, izazvala i ostavku jednog od aktivnijih drugova i otežao uspeh celokupnog rada u Makedoniji.»

Dalje se u opširnom tekstu pominje da je povodom ovog slučaja 2. aprila 1925. godine intervenisao Prezidijum BKF, a zatim se nastoji objasniti razlika između vrhovista i njihove uloge u korist Cankova u Bugarskoj, i uloga federaliste Stojana Miševa i napora za obnavljanje revolucionarne organizacije na osnovu Majskog manifesta.

U rezoluciji je iznesen i stav makedonske partijske organizacije prema programskim ciljevima makedonske buržoazije.

Naime, u toku 1923. godine dolazi do izražaja inicijativa za političko okupljanje makedonske buržoazije u vardarskom delu Makedonije čiji je cilj bio formiranje makedonske političke partije. Osnovni proklamovani cilj te partije bilo je dobijanje lokalne autonomije u okviru tadašnjeg režima, veća bezbednost građana, građanska ravnopravnost i sloboda, više sredstava za kulturni i ekonomski napredak. Drugim rečima, konkretni cilj te političke inicijative imao je u vidu ostvarenje ideala autonomije Makedonije no u granicama Jugoslavije. Posle izbora od 18. marta 1923. godine nekoliko poslanika iz Makedonije napušta Demokratsku partiju i formira posebnu makedonsku parlamentarnu grupu koja zajedno sa drugim poslanicima u Skupštini formira klub neutralaca.

Postoje fragmentarni podaci da je ta grupa tražila vezu sa Oblasnim sekretarijatom KPJ u Skoplju i bila spremna na razgovore sa Partijom, pa i sa Kominternom.

O radu te grupe makedonskih intelektualaca diskutovano je i na Plenumu CK KPJ 20. i 21. novembra 1924. godine, ali nije poznato kakvi su zaključci doneti.¹⁷

S obzirom na to da je reč o inicijativi koja je i pored svih mogućih represalija imala pristalica u zemlji, Pokrajinska konferencija nije mogla a da se ne dotakne i tog pitanja kada je već raspravljala o makedonskom nacionalnorevolucionarnom pokretu, to više što je ta politička inicijativa sužavala prostor delatnosti Partije na selu a i među radnicima.

U rezoluciji Oblasne konferencije u vezi sa tim, između ostalog, kaže se:

»Mnogi makedonski seljaci i radnici ne shvataju osnovne razlike između nas i makedonskih čorbadžija koji im tako govore da su i oni za nezavisnu Makedoniju. Kod tih radnika i seljaka stvara se shvatanje da je najpre potrebna saradnja sviju klasa radi zajedničke borbe za nezavisnu Makedoniju, a potom onda kada Makedonija bude nezavisna da će se boriti i za socijalno oslobođenje.

Protiv takvog sitnoburžoaskog patriotskog shvatanja mi treba stalno da nacionalnu borbu vežemo za klasnu ističući da se makedonske čorba-

¹⁷ Ivan Katarđžiev, *Borba do pobjeda*, Misa, Skopje 1983, knj. III, str. 328—361.

džije i zelenaši ne samo ne bore za nezavisnost Makedonije, nego da se oni uopšte ne bore čak ni za najosnovnija kulturna i politička prava makedonskog naroda, kao što su pravo na makedonski jezik u školama, knjigama i novinama, crkvi, na ime i organizovanje makedonskog naroda u Jugoslaviji.«

Za sada je to jedan od malobrojnih dokumenata u kome se autentično iznose pogledi makedonskih komunista na makedonski nacionalni integritet i na učešće Partije u makedonskom nacionalnorevolucionarnom pokretu na bazi Majskog manifesta 1924. godine.

Dovodeći ove poglede u kontekst sa iznetim shvatanjima Novakovića, odnosno rukovodećeg jezgra KPJ, očividno je da oni nisu akceptirani samo kao stav već i kao duh. Istina, može se postaviti pitanje manipulacije dokumentima da bi se potvrdila neka teza jer je citirana Rezolucija doneta potkraj 1925. godine, a Novakovićevo shvatanje o kojima je reč iznošena su u toku 1923/24. godine. Međutim ako se ima u vidu da u razvoju društvenih procesa postoji kontinuitet, naročito ako se vodi računa da promene u svesti masa i posebno u nacionalnoj svesti ne nastaju preko noći, već da je potrebno vreme, zatim imajući u vidu da ne postoji velik vremenski raspon između 1923. i 1925. godine, onda je sasvim logično da je ono što je rečeno u citiranoj Rezoluciji Oblasne konferencije KPJ za Makedoniju u jesen 1925. godine bilo prisutno u shvatanjima makedonskih komunista i 1923/24. godine. Pitanje je samo kako i koliko je izraženo u dokumentima. U memoarskoj literaturi ono ima punu potvrdu.

Uostalom, pažljivom čitaocu neće promaći da evolucija u pitanju makedonskog identiteta postoji i kod Koste Novakovića. Na jednom mestu u brošuri »Makedonija Makedoncima! Zemlja seljacima!«, on piše: »Mi nećemo ovde da govorimo da li je Makedonija srpska ili bugarska ili grčka. Mi pominjemo samo zvaničnu statistiku od 1921. godine koja kaže da u Makedoniji pod Jugoslavijom ima [...] 630.000 Makedonaca. A šta su Makedonci to će oni sami reći kad budu mogli slobodno govoriti i opredeliti se.«¹⁸

To što je CK SKJ odlučio da Novakoviću poveri zadatak da napiše pomenutu brošuru nije nimalo slučajno. Ne samo zbog toga što je on bio vrstan novinar, već što je dobro poznavao taj problem. S druge strane povereni zadatak zahtevao je od Novakovića da mnogo bolje upozna revolucionarne borbe i savremena stremljenja makedonskog naroda. Iz tih razloga pre pisanja brošure morao je doći u Makedoniju: radi prikupljanja podataka i dubljeg upoznavanja problema.

Po tvrdnju Zografskog Kosta Novaković stigao je u Makedoniju potkraj februara 1924. godine. Tom je prilikom javno govorio o rezultatima Treće konferencije NRPJ, održao i ilegalni sastanak sa nekim aktivistima Partije iz Skoplja, Štipa, Kumanova, Velesa i drugih mesta na kome je govorio o svom zaduženju da napiše brošuru o makedonskom problemu i zatražio da mu se prikupe potrebni podaci o nacionalnom i

¹⁸ *Glasnik INI*, 1/1959, str. 104.

agrarnom pitanju jer će se u brošuri popularizirati stavovi NRPJ o tom pitanju.¹⁹

Koliko je Novaković poznao nacionalne poglede i stremljenja makedonskih komunista svedoči njegov izveštaj Izvršnom odboru Centralnog izvršnog veća na sednici od 17. do 19. marta 1924. godine. U izveštaju Novaković konstatira da su »najvažnija pitanja u Makedoniji nacionalno i agrarno«, »naši drugovi smatraju da se borba za oslobodjenje Makedonije može uspešno voditi samo onda ako tu borbu zajedno vode radnici i seljaci i to iz Makedonije« [...]. Potkrepljujući svoje tvrdnje o nacionalnoj osetljivosti Makedonaca navodi da se »Radnik-Delavec« duplo više traži ako se u njemu piše o Makedoniji, ako se razobličavaju zverstva režima itd.²⁰

Kada se sve to ima u vidu nameće se pitanje zašto Novaković nije mnogo više izrazio raspoloženje makedonskih komunista o makedonskom nacionalnom pitanju u svojoj brošuri »Makedonija Makedoncima! Zemlja seljacima!«, to više što je cilj te brošure, između ostalog, bio da poveže revolucionarne tradicije makedonskog naroda sa programom NRPJ odnosno sa odlukama Treće zemaljske konferencije KPJ o nacionalnom pitanju.

Ne ulazeći u kvalitet osnovnih istorijskih informacija koje je Novaković izneo u svojoj brošuri o makedonskom nacionalnom pokretu, ni u njegova shvatanja nacionalnog i agrarnog pitanja, začuđuje upornost autora da se drži svojih doktrinarskih principa izloženih u citiranom članku u »Radniku« 25. oktobra 1923. god. i da njima potčini organizaciju nacionalnorevolucionarne borbe makedonskog naroda, iako se nije mogla uklopiti u te principe bez štete po aktivnost Partije. Isto tako začuđuje i to da je i pored svog poznavanja situacije u Makedoniji uglavnom zadržao terminologiju Vasila Kolarova i BKF o nacionalnom sastavu makedonskog naroda. Samo u jednom momentu stavovi izneti u brošuri ne poklapaju se sa politikom BKF i Kominterne. To je odnos prema Todoru Aleksandrovu. On i njegove pristalice nazvani su vrhovistima. Izražava se sumnja da su oni »nacionalni revolucionari«. Izjednačuju se sa federalistima Stojana Miševa koji je bio u službi velikosrpskog režima u Vardarskoj Makedoniji, da bi se reklo i ovo:

»Makedonsko stanovništvo danas ima pred očima jedan nemio prizor. Dve revolucionarne organizacije, koje se nazivaju makedonskim i koje kažu da se bore za slobodu Makedonije, stavile su se u službu politike reakcionarnih i ugnjetačkih buržoazija dveju država, zbog kojih Makedonija još nije slobodna. Po koji put već Makedonija gleda pred sobom taj tužni prizor! Aleksandrovisti još služe snagom celokupne organizacije bugarskoj reakciji.«²¹

Sve je to rečeno kada su se privodili kraju razgovori predstavnika Kominterne i Todora Aleksandrova u Beču o saradnji, čiji je najvažniji

¹⁹ Todor G. Zografski i Dimče A. Zografski, KPJ i VMRO, n. dj., str. 108. Ima podataka koji govore da je Novaković bio u Skoplju na početku marta 1924. godine.

²⁰ ACKSKJ, F. KI 1924/16. Zapisnik sa sednice IOCPV KPJ, održane 17—19. III 1924. god. Novaković je tada bio sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Srbiju.

²¹ Glasnik IN!, III/1, 1959, str. 91.

rezultat bio Majski manifest. Kasnije, posle raskida Todora Aleksandrova sa Kominternom, taj stav uklopiće se sasvim u antialeksandrovsku propagandu ali u momentu kada je brošura pisana, to napisati pitanje je koje zahteva objašnjenje.

Odgovor se verovatno može naći u izraženoj rezervi prema tradicionalnoj organizaciji makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta. Ta rezerva izbija u citiranom pasusu i još više u narednom:

»Nezavisna Radnička Partija, baš u ovom žalosnom položaju, u kome se nalazi makedonsko stanovništvo, kada su se dve makedonske organizacije stavile u službu srpskom i bugarskom režimu — smatra za svoju dužnost da podigne duh makedonskom stanovništvu, da mu pruži ruku u borbi. Ona poziva u zajedničku borbu sve revolucionarne elemente koji se bore za slobodu i pravo samoopredeljenja Makedonaca.«²²

Osim toga i pored čisto doktrinarnog izjednačavanja seljačkog sa nacionalnim pitanjem i akcentiranja zajedničke borbe radnika i seljaka, iz oka ne može izbeći da je u brošuri istaknuta uloga makedonskih seljaka u oslobodenju Makedonije.

Ne čudi. To je vreme kada je KPJ po svemu nastojala da od organa Kominterne dobije dozvolu da se u Vardarskoj Makedoniji organizuje posebna politička partija čija će baza biti seosko stanovništvo.

Naime, u novembru 1924. godine poslat je prigovor KPJ Prezidijumu BKF kojim se polemiše sa tačkom 2 Zapisnika br. 55.

U tom pismu, između ostalog, kaže se:

»Ceo zaključak uz tačku 2 diktiran je strahom od stvaranja jedne seljačke organizacije koja bi se jednog dana otrgla od našeg uticaja i postala oruđe buržoazije. Čini mi se da je takvo postavljanje pitanja nepravilno. Opasnost koja se ima u vidu ne može se parirati izbegavanjem stvaranja seljačke organizacije uopšte, već energičnim i intenzivnim pristupanjem stvaranju komunističke frakcije i učvršćivanjem i proširivanjem našeg uticaja u seljačkoj organizaciji. Inače, kad sazru uslovi za stvaranje takve organizacije, ona će biti stvorena i protiv volje NRPJ i upravo u tom slučaju mi rizikujemo da svojim negativnim stavom u pitanju stvaranja seljačke organizacije propustimo one prve trenutke koji su veoma važni za učvršćenje našeg uticaja u toj organizaciji.

Celo to pitanje se mora, dakle, drukčije postaviti, naime da li prilike u Makedoniji zahtevaju preduzimanje mera za stvaranje seljačke organizacije s našim direktnim učešćem ili ne zahtevaju. Prezidijum ne izbegava pitanje, ali mu strah od eventualne opasnosti onemogućava da ovo pitanje razmotri mirno i objektivno.

Tako, na primer, Prezidijum tvrdi da nema nama tuđih elemenata koji bi u Makedoniji želeli stvaranje jedne seljačke stranke. Ali takvi izgledi postoje. Pre svega, u Makedoniji još nije nađen oblik za nacionalnu borbu Makedonaca, a svako oseća da takav oblik izgleda potreban. Ako mi tu potrebu ne uvidamo i po njoj ne postupamo, nju će zadovoljiti i iskoristiti drugi na svoj način. Prezidijum kaže da NRPJ ne bi bila u stanju da formira komunističku frakciju u takvoj seljačkoj stranci, čak i

²² Isto, str. 93.

kad bi ona bila stvorena i s našim direktnim učešćem. Ako je to tačno (to je, uostalom, rečeno apsolutno), onda bi NRPJ na osnovu takvog mišljenja Prezidijuma još manje bila u stanju da makedonsko radno stanovništvo, čiju pretežnu većinu sačinjavaju seljaci, pod svojom zastavom i u njegovim sopstvenim organizacijama okupi i ujedini. Prezidijum, dakle, niti računa na to da sama NRPJ kao takva može sjediniti široke radne mase u Makedoniji niti želi da NRPJ pomogne stvaranje jednog seljačkog saveza koji bi bio pod njenim uticajem i u koji bi se u datim okolnostima u Jugoslaviji seljačke mase nesumnjivo mogle mnogo lakše organizovati«. [...] »S druge strane, Srpska zemljoradnička stranka, koja Makedoniju smatra delom Srbije, pokušaće da uz pomoć srpske vlade osnuje u Makedoniji sopstvene organizacije. Upravo zbog nepostojanja jedne makedonske seljačke stranke ili seljačkog saveza, nacionalistička Srpska zemljoradnička stranka će mnogo lakše operisati. Osim nje ima još mnogo stranaka i političara koji će želeti da iskoriste slobodan teren s obzirom na težnju masa da politički legalno deluju, tako da optimizam Prezidijuma izgleda sasvim neosnovan.«²³

Utisak je da je ta seljačka partija u Makedoniji bila zamišljena kao alternativna organizacija naporima za obnavljanje VMRO na bazi Majskeg manifesta. Tu treba tražiti i objašnjenje za rezerve KPJ prema VMRO (Ujedinjena) posle njenog osnivanja.

Što se tiče pitanja autonomije Makedonije, odnosno državnog konstituisanja oslobođene i ujedinjene Makedonije, pitanja usko povezanog sa nacionalnim identitetom makedonskog naroda, Kosta Novaković, kao uostalom i svi drugi zainteresirani faktori na Balkanu, osim razume se makedonskog, pristupa problemu faktički propagandno. On je pitanje autonomije ujedinjene Makedonije funkcionalno povezo sa »revolucionarnim buđenjem masa u Makedoniji, kao šansa da se do njih dođe« a ne kao praktično politički program za čiju realizaciju se trebalo boriti.

Razume se, makedonsko pitanje u tom periodu nije se posmatralo kao nacionalno pitanje makedonskog naroda, kao pitanje oslobođenja i ujedinjenja makedonske nacije, njenog konstituisanja u sopstvenu državnu organizaciju koja će se potom kao punopravan član ujediniti u Balkanskoj federaciji radnika i seljaka, već kao balkansko i evropsko političko pitanje.

S druge strane, pitanje ujedinjenja Makedonije u suštini je negiralo tadašnje granice na Balkanu i narušavalo teritorijalni integritet tangiranih balkanskih država. Praktično, tu negaciju kao operativni zadatak niko nije bio spreman da prihvati.

Ako se analiziraju postupci balkanskih komunističkih partija u tom pitanju, videće se da njihove akcije nisu prevazilazile propagandne granice. To praktično znači da ni one nisu bile za to da se stvaraju uslovi za ponovno ujedinjenje Makedonije. Jer da su bile za to bio bi izgrađen revolucionarni mehanizam koji bi ujedinjavao i koordinirao revolucionarnu akciju makedonskog naroda na celoj teritoriji bez obzira na po-

²³ ACSKJ, F. KI 1924/107.

delu. Ne bi bio anatemisan pokušaj — Ivana Klinčarova i Vasila Glavinova — stvaranja komunističke partije Makedonije.

To što je neko vreme postojala VMRO (Ujedinjena) i pokušavala da razvije svoju delatnost na celoj teritoriji Makedonije ne demantuje izrečenu konstataciju. Naprotiv, ako se ima u vidu odnos prema toj organizaciji, kočenje i preusmeravanje njene delatnosti, podređivanje njenih ciljeva ciljevima nacionalističke politike Bugarske komunističke partije, videće se da ni ta organizacija i pored sopstvenih napora dugo nije mogla da izražava autentične interese progresivnoga makedonskog nacionalnorevolucionarnog pokreta.

Razmatrajući u datom kontekstu aktivnost Koste Novakovića povezanu sa makedonskim nacionalnorevolucionarnim pokretom i sa radničkim pokretom u vardarskom delu Makedonije treba reći da će se veličina njegovog dela shvatiti i razumeti ako se posmatra u vremenu i prostoru.

Boreći se za program i politiku KPJ Novakovićeve zasluga je ogromna za javno iznošenje nepodnošljivog stanja u kome se nalazio makedonski narod pod upravom velikosrpskog režima. Njegova brošura i njegova reč na suđenju u tom pogledu predstavljaju primer samopožrtvovanja komunističke odbrane interesa jednog naroda.

Kako ponosno zvuče reči Koste Novakovića izrečene na suđenju: »Ja sam u mojoj brošuri kazao istinu, koju sam imao pravo da kažem i kao sin srpskog naroda i kao član jedne revolucionarne radničke partije. Optužba je neozbiljna i slaba« [...]. »Zašto nisam optužen za veleizdaju 1917 godine kada sam g. Nikoli Pašiću na Krfu, na njegovo pitanje rekao mišljenje naše partije da je ona za autonomiju Makedonije.«

U celini, aktivnost Koste Novakovića u vardarskom delu Makedonije i njegove poglede na makedonski problem treba posmatrati u funkciji istorijskog procesa, tj. u povezivanju i afirmaciji stanja, stremljenja i borbe makedonskog naroda sa borbom ostalih jugoslovenskih naroda i njihovom radničkom klasom pod rukovodstvom KPJ za Jugoslaviju radnog naroda, za Jugoslaviju ravnopravnih naroda i narodnosti.

Najveći je doprinos Koste Novakovića povezivanje oslobođenja makedonskog naroda sa revolucionarnim procesom svih jugoslovenskih naroda. U tom procesu upoznaje se, afirmira i prihvata makedonski nacionalni identitet. Istorijski rezultati borbe za oslobođenje makedonskog naroda koji su jedini pravi kriterijumi za ocenjivanje delatnosti ličnosti i faktora dali su potpuno pravo nastojanjima Koste Novakovića na putu izgrađivanja revolucionarnog programa KPJ.